

BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞİRDŁƏRİN İDRAK FƏALLIĞININ ARTIRILMASI BAXIMINDAN 6-Cİ SİNİF DƏRSLİK KOMPLEKTİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

Məqalə ümumtəhsil məktəblərinin biologiya dərslərində şagirdlərin idrak fəallığının artırılması baxımından dərslük komplektinin təhlilinə həsr olunmuşdur. Orada yeni dərslüklərin xarakterik xüsusiyyətləri və şagirdlərin inkişafında rolu aydınlaşdırılır. Məqalədə dərslüklərin təlimdə və şagirdlərin nailiyyətində rolunu müəyyən edən meqatəhlillərin, tədqiqatların nəticələri işıqlandırılıb. Bakıdakı məktəblərdə aparılan tədqiqatların nəticəsi onu göstərir ki, dərslüklərdəki istənilən kiçik komponentlər belə şagirdlərin təlimində fərq yaratma potensialına malikdir. Problemlə bağlı məktəb müəllimləri arasında keçirilən anket sorğunun nəticələri izah edilir. Orta məktəblərdə istifadə olunan 6-cı sinif biologiya dərslüyü və müəllimlər üçün metodik vəsait müxtəlif meyarlar üzrə təhlil olunması əsas məqsədim idi.

Məqalədə biologiya dərslərində şagirdlərin idrak fəallığını artırmaq və dərslük komplekti ilə səmərəli işə dair faydalı tövsiyələr verilir.

***Açar sözlər:** idrak fəallığı, kurikulum, dərslük, metodik vəsait, dərslük komplekti, görünən təlim*

Analysis of the sixth grade of textbooks under conditions of increasing cognitive activity of students in biological classes

Summary

The article is devoted to the analysis of a set of textbooks in terms of increasing the cognitive activity of students in biology classes of secondary schools. It explains the characteristics of the new textbooks and their role in the development of students. The article highlights the results of mega-analysis and research that determine the role of textbooks in learning and students performance. The results of studies conducted at schools in Baku show that any small components in the textbook can change the situation in the education of such students. The results of a survey of school teachers on this issue are presented. My main goal was to analyze the biology textbook for the 6th grade and the textbooks used in secondary schools, according to various criteria.

The article provides useful tips on how to increase the cognitive activity of students in biology classes and work effectively with a set of textbooks.

Key words: *cognitive activity, curriculum, textbook, study guides, textbook set, conducted training*

Giriş

Dərslik təhsil sistemində məzmun və funksiyasına görə əhəmiyyətli resurslardan biridir. Şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirmək, əqli fəaliyyətinin əsas üsullarını formalaşdırmaq üçün dərsliklər ən etibarlı vəsait kimi dəyərləndirilir. Buna görə də təhsil islahatları çərçivəsində həmişə dərsliklərin yaradılmasına xüsusi müstəvidə yanaşılmış, hökumət səviyyəsində dərslik siyasəti hazırlanaraq tətbiq olunmuşdur. Dərslik komplekti fənn üzrə tədris planı və proqram əsasında nəzəri və praktik biliklərin əsaslarının sistemli və anlaşıqlı şəkildə izah olunduğu əsas vəsaitdir. (İbrahimov, Hüseynzadə, 2012: 372)

Dərsliyin, əyaniliklərin biologiya dərslərində təlimə təsir gücünü hesablayan çoxlu sayda metatəhlillər aparılıb. Həmin tədqiqatların nəticəsi göstərir ki, əşyavi mühit, əyaniliklərin doğru seçimi təlimdə keyfiyyətin artırılmasına, şagirdlərin idrak fəallığının yüksəldilməsinə təsir edən başlıca amillərdən biridir. Metatəhlillərin bir qismini cədvəl 1-də verilib. (Hattie, 2012: 212)

Cədvəl 1

Obyekt	Müəllif	il	Tədqiqat sayı	Təsir sayı	Orta	Dəyişən
Kurikulum	Lenoir	1989	45	135	0.19	Əyani vəsaitlər
Kurikulum	Sowell	1989	60	138	0.19	Əyani vəsaitlər
Kurikulum	Bredderman	1980	50	17	0.12	Dərsliklər
Kurikulum	Horak	1985	40	472	0.57	Təbiət elmlərinin mətn materialları ndan öyrənilməsi

Dərslik komplekti Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün VI sinif biologiya fənn proqramı (kurikulumu) əsasında hazırlanmışdır. Komplekt dərslikdən və müəllim üçün metodik vəsaitdən ibarətdir. 6-cı sinif biologiya dərsliyinin məzmun və quruluşu şagirdlərdə təkcə nəzərdə tutulan bilik və bacarıqların formalaşdırılmasına deyil, ümumilikdə biologiya fənninə maraq oyatmağa və həyati bacarıqların əldə edilməsinə imkan yaradır. Dərsliyin metodoloji konsepsiyası şagirdlərdə idraki, informativ-kommunikativ və psixomotor bacarıqların formalaşdırılmasına xidmət edir. Adətən, təlim materiallarının mənimsənilməsi və uyğun fəaliyyət növlərinin tətbiqi dörd əsas metodoloji mərhələyə bölünür: ilkin təsəvvürlərin formalaşdırılması; onların inkişafı; qazanılan bilik və bacarıqların tətbiqi; onların qiymətləndirilməsi. Dərslikdə tədris prosesinin sadalanan metodoloji mərhələləri ciddi gözlənilmişdir. Bu mərhələlər öz əksini *maraqoyatma, fəaliyyət, izahlar, bu maraqlıdır, öyrəndiklərinizi tətbiq edin, nə öyrəndiniz, əsas sözlər, öyrəndiklərinizi yoxlayın, dərstdən sonra və ümumiləşdirici tapşırıqlar* – tədris bloklarında tapmışdır. (Əhmədli, Seyidli, Əliyeva, 2013: 2)

Müəllim üçün metodik vəsait təlimin səmərəli təşkilində müəllim üçün istiqamətverici rol oynayır. Metodik vəsaitdə hər bir mövzu üzrə dərstdə reallaşdırılması nəzərdə tutulan alt standartlar, bu standartların reallaşdırılmasına xidmət edən təlim məqsədləri, dərslikdə verilmiş təlim materialları ilə iş texnologiyaları, dərsin məqsədlərində nəzərdə tutulmuş nəticələrə nail olmaq dərəcəsini qiymətləndirmək üçün meyarlar, üç

səviyyədə formativ qiymətləndirmə nümunələri verilmişdir. Dərsin məqsədləri hər bir dərsin sonunda şagirdin nail olacağını nəzərdə tutan nəticələndir. Müəllim şəraitdən, şagirdlərin hazırlıq səviyyəsindən, texniki təchizatdan, laboratoriya və digər imkanlardan asılı olaraq təlim məqsədlərini müstəqil olaraq özü də müəyyən edə bilər. 6-cı sinif biologiya dərslik komplektinin mövzular üzrə strukturu aşağıdakı kimidir: (Əhmədli, Seyidli, Əliyeva, 2013: 3)

Dərslikdə təlim materialları 4 tədris vahidi və 8 fəsil üzrə qruplaşdırılmışdır: (Əhmədli, Seyidli, Əliyeva, 2017: 5)

I. Biologiya canlı orqanizmlər haqqında elmdir

II. Canlı orqanizmlərin quruluşu

III. Orqanizmlərin həyat fəaliyyəti

IV. Orqanizm və mühit

Metodik vəsaitin ilk hissəsində qabaqlayıcı materiallar verilir. Bu zaman məzmun strategiyasının reallaşdırılması cədvəli, illik və gündəlik planlaşdırma nümunələri və integrasiyaya aid tövsiyələrinin əhatə olunması zəruri hesab olunur. (İbrahimov, Hüseynzadə, 2012: 380)

Dərsliklərdəki kurikulumların tələblərinə uyğun səviyyədə hazırlamaq üçün bir sıra mühüm pedaqoji prinsiplərin gözlənilməsi zəruri hesab edilir. (Hüseynova, 2019: 215)

Bunların sırasında olan aşağıdakı prinsiplər üzrə 6-cı sinif biologiya dərsliyi təhlil edilmişdir:

- Düzgünlük. Dərslik komplekti bu prinsipin müvəffəqiyyətlə reallaşdırılması hesabına həm müəllimlərin, həm şagirdlərin etibarlı tədris vəsaitinə çevrilmişdir.

- Əyanilik. Bu prinsip qismən reallaşdırılır. Dərsliyə fikir versək bütün mövzularda şagirdlər üçün mövzuya aid şəkillərin verildiyini görə bilərik. Şagirdlər biologiya fənnindən məzmunu, faktları mənimsəyib yadda saxlamaqda adətən çətinlik çəkirlər. Onların bu çətinliyinin qismən qarşısını almaq və idrak fəallığına nail olmaq üçün bir çox mövzuda məzmunun müəyyən bir hissəsini müqayisəli və ya sistemləşmiş şəkildə sxem, cədvəllər şəklində vermək olar. Sxem və cədvəllər adətən fəaliyyət hissəsində, tapşırıqlarda verilir. Tədris prosesində bəzi mövzularda bu uğurlu addım olsa da, əksəriyyətində cədvəl və ya sxemlərin nəzəriyyənin içərisində verilməsi arzuolunandır. Tədqiqat zamanı şagirdlərə vegetativ orqanlar, bitki toxumaları, bakteriyalar haqqında hazırlanmış sxem və cədvəllər verildi. Bu həmin mövzuların şagirdlər tərəfindən daha tez mənimsənilməsinə və onların biologiya dərslərinə həvəsinin artmasına səbəb oldu.

- Müasirlik. Yuxarı sinif dərslərində bu prinsipin tam reallaşmasına baxmayaraq 6-cı sinif dərsliyində bunu müşahidə etmədim. Dərsliyin müasir olması üçün fakt və hadisələrin inkişafı ilə bağlı olması, yeni texnologiyalara istinad olunması, onu əks etdirməsi əsas şərtlərdəndir. Fikirləşirəm ki, şagirdlər üçün maraqlı olan, real həyatla, hər kəsin marağında olan texnologiyalarla əlaqəli olaraq maraqlı faktlar daxil etmək təlim prosesinə təsiri artırır.

- Tamlıq. Bu prinsipin hər bir nəzərdə tutulan komponenti şagirdləri təlim prosesinə cəlb edir. Fəaliyyət hissəsindəki tapşırıqlar şagirdlərin tədqiqat aparmasına, özlərini yoxlamağa imkan yaradır. Lakin, tapşırıqların əksəriyyəti konkret nəzəriyyəyə əsaslanır. Şagirdlərin idrak fəallığını inkişaf etdirən, məntiqi tərəkəkkürə əsaslanan tapşırıqlar azdır.

- Ardıcılıq. Dərsliklərin məzmunundakı materialların sıralanmasında ardıcılıq mühüm prinsiplərdən biri kimi gözlənilmişdir. Bu 6-cı sinif dərslik komplektinin üstünlüklərindən biridir.

- Yaş səviyyəsinə uyğunluq. Dərslik şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun hazırlanmışdır.

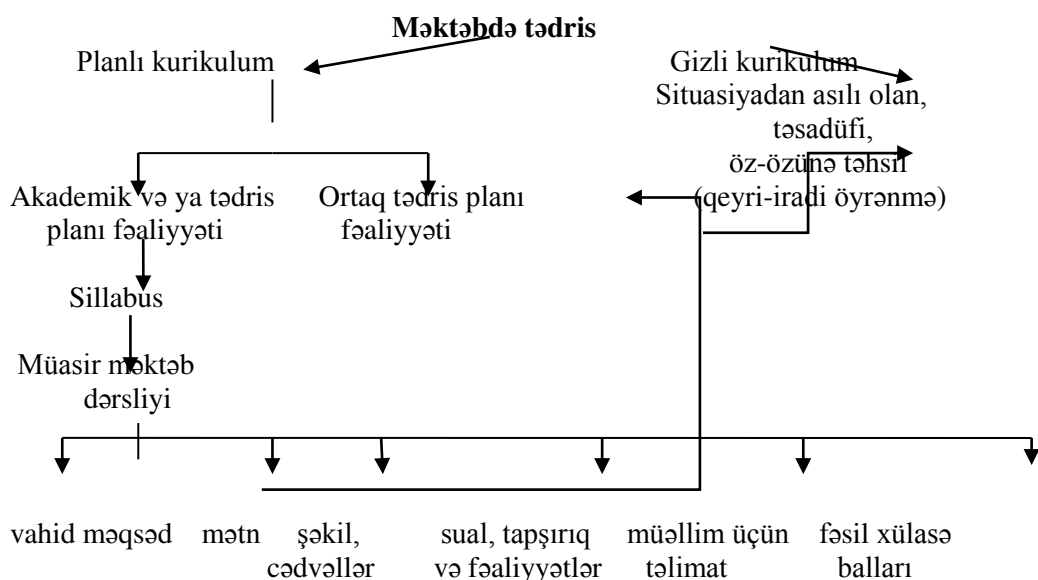
- Təlim vaxtına uyğunluq. Ənənəvi dərslərlə müqayisə etdikdə bu prinsipin reallaşmasını tam uğurlu hesab etmək olar. Əsas məzmun saxlanılmaqla təlim materialının miqdarı təlimin vaxtına uyğun hazırlanmışdır.

- Oxunaqlıq. Bu prinsipi qismən müasirlik prinsipi ilə əlaqələndirirəm. Şagirdlər onlar üçün maraqlı və onların diqqətini cəlb edən, öyrənməyə təhrik edən materialları oxuyurlar. Tədqiqatlar göstərir ki, heç də həmişə asan mövzular çoxluq tərəfindən oxunmur, maraqlı ancaq çətin mövzular da şagirdlərin diqqətini cəlb edir.

- Fəal təlim üçün şəraitin yaradılması. 6-cı sinif biologiya dərsliyində prinsip tam reallaşmışdır.

- Gigiyenik tələblərə uyğunluq. Dərslik komplektinin uğurlu, təqdirə layiq hesab etdiyim tərəflərindən biri də bu prinsipin tam reallaşmasıdır.

Aldırını çəkdiyim bütün prinsiplər ayrı ayrılıqda deyil, vəhdət halında daha təsirlidir. Qeyd etdiyimiz bütün xüsusiyyətlər müasir dərslərlə ənənəvi dərslərlə fərqləndirir. Pakistanlı tədqiqatçı Sohail Ahmed məktəb kurikulumu və dərslər arasında əlaqəni sxematik olaraq təsvir edib.

Psixoloq və pedaqoqların fikirlərinə görə, fəaliyyətlər 3 istiqamətdə qruplaşdırılır: idraki, informativ-kommunikativ, psixomotor. 6-cı sinif biologiya dərsləri hazırlanarkən bu cəhət nəzərə alınıb.

6-cı sinif biologiya dərslərinin şagirdlərin idrak fəallığını inkişaf etdirilməsindəki rolunu müəyyən etmək üçün Bakı şəhərində yerləşən 46, 170, 322 nömrəli məktəblərin biologiya müəllimləri arasında anket sorğu keçirilmişdir:

	<i>Suallar</i>	<i>Müasir dərsləri (MD) seçən müəllimlərin sayı</i>	<i>Ənənəvi dərsləri (ƏN) seçən müəllimlərin sayı</i>	<i>Qeydlər</i>
1	Hansı dərslər təlim standartlarına uyğundur?	11	2	MD - də düzgünlük prinsipinə aiddir
2	Sizcə hansı dərslərdə nəzəri materiallar daha əhatəli idi?	3	10	ƏD-də nəzəri materiallar geniş verilsə də, MD-də yalnız şagird üçün mühüm informasiyalar saxlanılıb
3	Məzmun materiallarının sıralama prinsipi hansı dərslərdə daha uğurlu hesab olunur?	8	5	ƏD-də yalnız botanika üzrə mövzuların ardıcılığı var idi, MD-də isə məntiqi, psixoloji və nəzəri baxımdan ardıcılıq gözlənilir
4	Təlim vaxtına və şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun hesab etdiyiniz dərslər hansıdır?	9	4	ƏD-də nəzəriyyə çox olduğu üçün təlim vaxtına uyğun gəlmirdi, şagirdlər də mövzuları mənimsəmək də çətinlik çəkirdi
5	Hansı dərsləri bütöv və ya tam hesab edirsiniz?	12	1	MD-də nəzəriyyə ilə yanaşı məntiqi təfəkkürü, idrak fəallığını inkişaf etdirən tapşırıqlar var

Nəticə

Kognitiv (idraki) təhsilin əsas resurslarından hesab edilən dərslər ən zəruri informasiyaları, tapşırıq və çalışmaları əks etdirməklə istiqamətləndirici, yönəldici, düşündürücü funksiya daşıyır. Dərslərdə artıq informasiya yükünün olması nöqsanlı hal kimi qəbul edilir və bu, onun keyfiyyətinə xələl gətirir. 6-cı sinif dərslər kompleksinin təhlili göstərir ki, dərslər fəal təlim prosesinin bir komponenti kimi müəllimin səyi və doğru fəaliyyəti nəticəsində (bura dərslərdəki tapşırıqlar və suallardan sistemli və ardıcıl istifadə olunması, bütün sxem və cədvəllərin təhlili və s. daxildir) şagirdi idraki fəallığa sövq edir, onu tədqiqatçılıq və yaradıcılığa istiqamətləndirir.

Ədəbiyyat

1. İbrahimov F., Hüseynzadə R. Pedagogika. Bakı, “Mütərcim”, 2012, 706 səh.
2. Əhmədli X., Seyidli Y., Əliyeva N. Biologiya 6-cı sinif müəllim üçün metodik vəsait. Bakı, “Bakınəşr”, 2013, 160 səh.
3. Əhmədli X., Seyidli Y., Əliyeva N. Biologiya 6-cı sinif dərslik, Bakı, “Bakınəşr”, 2017, 160 səh.
4. Hüseynova Gülər, Kurikulum, müəllimin stolüstü kitabı. Bakı, “Bakı püşəkarlar akademiyası”, 2019, 276 səh.
5. Sohail Ahmed .Importance of Textbook. The procedure of textbook development in Pakistan, 16 page
6. John Hattie, Visible Learning for Teachers, TEAS Press, 2018